

Under unionen med Danmark — 400 års natten i vårt nasjonale liv — ble Norge et fattig land både kulturelt og materielt. Etter frigjøringsverket i 1814 begynte et opp-sving på mange områder. Det nasjonale gjennombrudd i kulturen kom i 50-årene, mens den materielle framgang først for alvor skjøt fart litt seinere. Men i hundre år var det pessimister som preket svartsyn og holdt folkets foretaksomhet nede. «Hva kan det nytte? Hva tjener det til? La andre streve!» Desto større grunn er det til å ære de enkeltmenn som allikevel tok initiativet til nyskaping og framdrift. PAUL HJ. ØDEGAARD forteller i denne artikkel om en slik pionér i norsk næringsliv, — en mann som midt i en lunken tid tok arbeidet opp på nye felter.

HVALKONGEN

6 For hundre år siden — i 1844 — kan en si at grunnen ble lagt til en av våre betydeligste næringsveger i den siste menneskealder, — den arktiske fangst. Det året gikk det ut fra Hammerfest en liten ishavsskute med skipper Mikkelsen som fører, og blant mannskapet var det en 35-åring som kalte seg Svend Foyn.

Denne mannen var født i 1809 og tilhørte en sjømannslekt i Tønsberg. Hans far døde da gutten var fire år gammel, men moren var en energisk og dyktig kvinne som ga sønnen en utmerket oppdragelse. Hun var selv et arbeidsmenneske som stadig innprentet Svend at det gjaldt å arbeide her i livet. Alt en gjorde, måtte være nyttig. Helst burde en klare allting selv og aldri stå fast. Denne tankegang fulgte gutten da han ble mann, og morens sterke religiositet preget ham også hele livet.

Vel 11 år gammel gikk Svend til sjøs som dekksgutt. Både befal og mannskap på den tids skuter var harde halser, og en førstereisgutt ble ikke alltid tatt på med silkehansker. Men det var en god skole. De unge rekrutter i vår flåte lærte et sjømannsskap som var ganske annerledes grundig og allsidig enn det våre dekksgutter tilegner seg i dag. Og unge Svend hadde øyne og ører åpne. Her gjaldt det å samle nyttige kunnskaper. Ikke minst la han seg etter språk — engelsk og fransk, — for det var nyttig og kunde gjøre ham selvhjulpent i et knipetak.

Ganske ung ble han styrmann, og 24 år gammel fikk han skip å føre. Han var en driftig og påpasselig skipper, og ved siden av drev han en utstrakt småhandel, — førte med seg varer fra utlandet og omsatte dem med god fortjeneste i småbyene på norskekysten. Det ble penger av det-

te, men hans urolige natur var stadig på utkik etter et virkefelt med større muligheter. Og så ble han oppmerksom på ishavsfangsten.

Fra eldgammel tid har nordmenn drevet fangst på ishavskysten — til og med av hval, men i første halvdel av forrige århundre lå denne næringsvegen nede. Bare en og annen småskute dro ut etter sel og andre pelsdyr.

Når Svend Foyn i 1844 byttet skipperjobben med en mannskapshyre hos Mikkelsen, er det klart at han var ute for å lære, sette seg grundig inn i noe nytt — og nyttig.

De dro langs iskanten vestover fra Svalbard og fanget sel på isen. Det ble imidlertid dårlig utbytte av turen, og Mikkelsen solgte skuta og ga opp. Men Foyn hadde no hatt sin studietur og la sine planer.

Med sin sunne praktiske sans og sitt skarpe blikk for kjensgjerninger forsto han at en egen skipstype var nødvendig for å rekke inn til selens yngleplasser. Skuta måtte ikke bare være sterk og motstandsdyktig til å utholde det svære trykk under for-

sering av ismassene, men den måtte også være smidig og lett å manøvrere.

Så bygde han fangstskuta «Haabet» i Tønsberg etter sitt eget hode, og den ble mønster for alle seinere selfangere i Nordishavet. Han bygde flere fartøyer etter hvert og forbedret stadig typen. Foyn laget selv modellene, skar til seilene og utarbeidet de minste detaljer. Han nedla i disse skutene hele sin rike erfaring og sitt intime kjennskap til seilas i isen, og deres glimrende egenskaper bevises best ved at typen også har ført våre store polarfarere til målet.

Den første turen med «Haabet» ga dårlig utbytte (900 sel) og påførte Foyn stort økonomisk tap, men den stedige og pågående mann ga ikke opp. Han skrapte sammen midler til ny utrustning, og etter en halsbrekkende seilas i isen lyktes det ham å «slå seg full», som det heter i fangst-språket. Med 7500 sel i rommet til en verdi av 80 000 kroner var han ovenpå igjen.

Fangsten gikk no strålende en rek-

Seilassen i isen var ofte en leik med livet; men det likte Foyn. Det fortelles at han en gang lå ved iskanten sammen med et engelsk fangstskip med dampmaskin. De hadde jo bedre betingelser for å gå foran i isen enn Foyn som bare hadde seil, men engelskmennene torde ikke. «Galmannsverk!» sa de. Da ble Foyn harm og brølte over til den engelske skipper: «Tør du komme etter når jeg går foran, din stakkar?»

Det var kuling, men alle kluter ble satt, og den dristige nordmann nådde inn hvor fangsten lokket. Damperen fulgte etter i råken, og begge fikk full fangst.

Denne selfangsten ble forløperen til det som skulde gjøre Svend Foyn verdensberømt: — hans banebrytende arbeid for hvalfangsten.

I århundrer er det fanget hval ved vår nordlige kyst. I Nord-Norge lever sagn om en befolkning av kjemper som fisket hval med håndsnøre. De likte seg godt når de fikk tvebitt og kunde dra opp to i slengen. I det 17. og 18. århundre drev engelskmenn og hollendere hvalfangst i Nordishavet med landstasjoner på Svalbard. Men da hvalbestanden i det 19. århundre var så å si utryddet, opphørte fangsten av seg selv. Dette gjaldt dog rolige og forholdsvis langsomme dyr, som grønlandshvalen og nordkaperen, som kunde fanges fra robåter med primitive håndredskaper.

Da Svend Foyn årvisst fór på Is-havet som selfanger, oppdaget han imidlertid at det framleis vrimlet av hval i de heimlige farvann, men det var hurtigsvømmende finnhval som ikke kunde fanges fra robåt, og disse arter har såvidt tynt spekklag at det drepte dyr neppe vilde holde seg flytende.

Her måtte det altså mer moderne greier til, og midt i 60-årene, da alminnelige mennesker tenker på å legge opp, ble Svend Foyn oppfinner for alvor. Hans geniale idé gikk ut på at han først vilde skyte hvalen «fast» med harpun og så drepe den med granater. Det krevde altså et skudd fra to forskjellige kanoner til hvert dyr. Han hadde visstnok til en begynnelse god hjelp av en nordlending Jacob Nicolai Walsøe under arbeidet med dette problem.

I 1863 bygde han ved Nylands verkest i Christiania dampskipet «Spes & Fides» — verdens første hvalbåt. Navnet var ganske betegnende, for de latinske ord kan meget fritt oversettes med: «Store utgifter, men godt håp». Året etter dro han nordover med 7 kanoner på bakken. Seinere

Norsk hvalfangst. Etter et gammelt maleri.

Nederst: Foyns ishavsflåte i vinteropplag.

ke år, og konkurransen ble stor. Særlig i Tønsberg og Sandefjord ble det bygd skip etter skip, og den nyskapede fangstbedrift ble en betydningsfull næringsveg for disse distriktene. I 1925 var utbyttet oppe i 8 millioner kr., men er seinere sunket sterkt.

I 20 år drev Foyn selfangst i Nordishavet med en rekke skuter. Hvert år dro han selv nordover og var med i det jernharde slitet. Bedriften ga godt utbytte, og det begynte å gå ry om hans store formue, men han satte seg ikke på kontorkrakken av den grunn. Hans harde vilje og heftige natur krevde den kraftutfoldelse som lå i slitet og farene der nord i tåkeheimen.

gjorde han kanonene større og øket antallet til 15. Det var et veritabelt krigsskip som fartet rundt i Ishavet. Men utbyttet ble dårlig — en eneste hval om året.

Foyn skjønte at han var på feil spor, men hans bekjente stedighet og utholdenhet fornektet seg ikke. Med all sin energi begynte han no utarbeidelsen av sin berømte granatharpun. Han eksperimenterte heime og på feltet i tre år. Fire kanoner sprang for ham og såret folkene, og i praksis høstet han stadig skuffelser.

«Duger ikke, duger ikke, sa Svend Foyn, han mistet en hval,» lød ord-taket.

Hans modeller i Tønsberg museum viser alle de vanser han kjempet med til han i 1868 fullførte den enkle kanon, hvor selve harpunens spiss dannes av en påskrudd granat. Hvalen kunde no både skytes «fast» og drepes med ett skudd fra én kanon. Foruten det årelange arbeid kostet kanonen ham en formue, — det er nevnt 400 000 kroner. Men så var også gleden stor da den samme år beviste sin anvendelighet ved en fangst av hele 30 blåhval. Litt etter hvert kom han opp i over 100 hval i sesongen.

Når en vet at det kan utvinnes opptil 100 tønner olje av en blåhval, forstår en at kanonen har betalt seg godt under sin «dødsgang» over polarhavene. Den skaffet Foyn svære inntekter gjennom trankokerier og

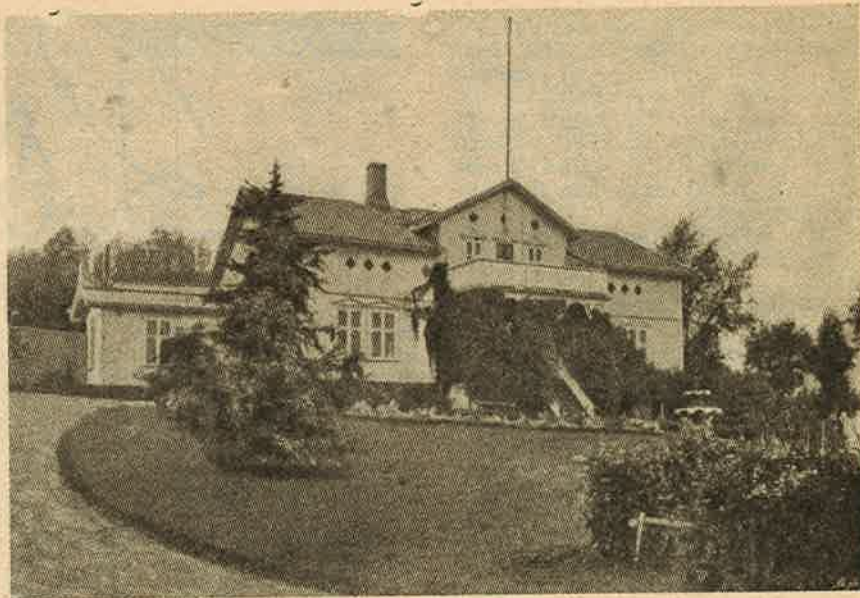
landstasjon og dertil hørende konseksjoner, og han sendte en ekspedisjon til Sørishavet for å undersøke mulighetene for hvalfangst der.

Da regjeringen i 90-årene vedtok fredningsbestemmelser for hval i norske farvann, forsøkte Foyn å opprette ny basis for sin virksomhet ved Island. Men danskene forlangte at den skulde drives under dansk flagg, og da reiste han heim. Foyn var patriot til fingerspissene. Dette uheldige forsøket ga ham kanskje idéen til den pelagiske fangst.

Det ble andre (i første rekke menn som Chr. Christensen og C. A. Larsen) som utviklet og utnyttet disse revolusjonerende idéer, men de knytter uløselig Svend Foyns navn til en av våre betydeligste næringsveger. En typisk oppfinner som samtidig er det praktiske livs mann, er en sjeldenhet. Hans foretaksomhet, seige utholdenhet og pågangsmot var det første opphav til den stolte fangstflåten som i fredens år dampet ut fra hvalbyene i Vestfold.

Svend Foyn var en høyvoksen kar, streng og myndig, men åpen og likefram. Hans vilje var lov. Hadde han satt seg noe i hodet, måtte det utføres nøyaktig og øyeblikkelig. Mot-sigelser tålte han ikke. Dette forledet ham ofte til voldsomme og ubeherskede utbrudd av sinne, som skaffet ham både uvenner og ubehageligheter.

Foyn var en steil natur og glemte

Ramdal, Foyns privatbolig og kontor.

styrte Foyn personlig sin fangstvirksomhet i Finnmark, og siden arbeidet han utrettelig heime i Tønsberg. Hans liv var arbeid og atter arbeid. Ellers var han preget av en viss sneverhet. Det ser en også i disposisjonen av hans store formue. Han opprettet bedehus, skoler og barneasyl, og bekjent er hans store rundhåndethet når det gjaldt religiøs virksomhet, særlig misjonen.

Om hans ånd ikke favnet vidt, var den til gjengjeld fruktbar på sitt begrensede felt. Svend Foyn står som en ruvende, skapende skikkelse i norsk næringsliv, — en slitets adelsmann som ettertiden beundrer.

Han døde 85 år gammel i 1894.

Som alltid når det gjelder en egenartet personlighet, har også Svend Foyn fått navnet sitt knyttet til en rik samling anekdoter. Helt sannferdige er de vel neppe alle, men gir oss ofte et ganske godt bilde av mannens vesen.

En gang på veg heim traff han en fyr som søkte styrmannshyre. Denne mannen kjente ikke Foyn og spurte ham om vegen til hvalkongens residens.

«Du kan bare følge meg,» svarte Foyn, «så skal jeg vise deg huset. Men kan du ikke bære denne kofferten for meg?»

Nei, styrmannen var ingen viser-gutt.

Da de nådde fram, sa Foyn at her var det. Han stakk hurtig inn bakvegen, og da styrmannen ringte på, var det Foyn selv som lukket opp. Mannen ble nok lang i ansiktet da

han kjente igjen vegviseren sin og begynte på en stammende unnskyldning, men Foyn avbrøt ham bitende: «Når du ikke kan bære en koffert for en gammel mann, passer du heller ikke som styrmann på mine skuter. Farvel!»

Foyn var ikke så nøye med om han en gang iblant gikk litt slurvet kledd. En gang han reiste på første-plass ombord i hurtigruten nordpå, kom en ny styrmann og jaget ham vekk:

«Her hører De ikke heime. Gå over på tredje plass!»

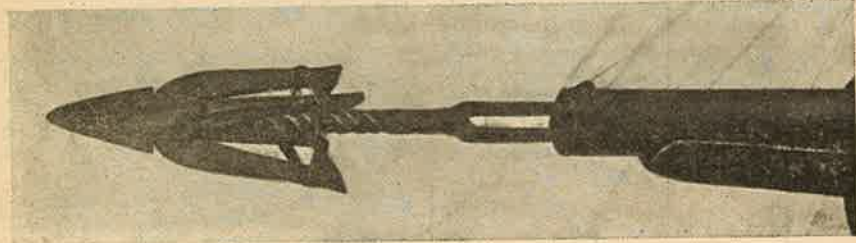
Foyn ruslet vekk, men da han flere ganger ble sjikanert av samme styrmann, fór han opp:

«Jeg har tretten slike skuter som denne sjæl, og av slike som deg har jeg noen og seksti!»

Kong Oscar II kjente Foyn og likte ham godt. Han hadde til og med ombord i sin yacht besøkt ham på fangstfeltet og sett på harpuneringen av en hval. Foyn var ofte i Christiana, og det hendte at kongen ba ham opp på slottet. Men nei, Foyn kunde ikke komme, — han var opptatt på Nylands verksted. En annen gang ble en kammerherre sendt med innbydelse til hvalkongen, men han prøvde å vri seg unna no også:

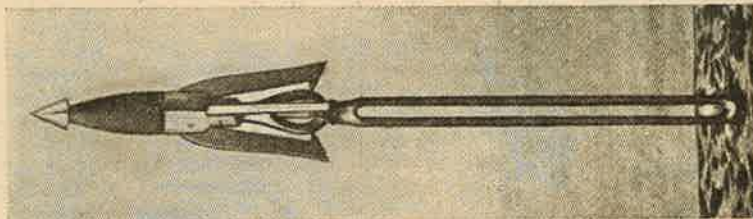
«Jeg har slett ikke klær,» sa han. «Da får De gå til en skredder,» svarte kammerherren. «Svend Foyn kan nok nekte å besøke kongen én gang, men to ganger, — nei, det går da virkelig ikke an...»

Det endte med at Foyn lovet å komme. Det er visst eneste gang han lot seg overtale, men om han gikk tier historien med.

Øverst: Harpun med tvunnet legg (Foyns) fra 1868.

Til høyre: Svend Foyns endelige resultat «granatharpunen».

guanofabriker etc., og hva den seinere har betydd for norsk næringsliv er fantastisk. I rekordåret 1931 var vårt utbytte av hvalfangsten 150 millioner kroner, mens saltvannsfiskeriene samme år ga bare 104 millioner. At utbyttet seinere er sunket kraftig, slik at det i 1939 var nede i rundt 38 millioner kroner, er en annen sak, og det vil her føre for langt å gå i detaljer. Det kan nevnes at den kolossale utvidelse av fangsten fra 1928—29 ble en alvorlig fare for hvalbestanden, og de uhyre oljekvanta i 1931 brakte markedet til sammenbrudd og førte til oppløp av den norske hvalflåte. Andre land fortsatte imidlertid driften med den beklagelige følge at Norge litt etter litt mistet sitt tidligere herredømme innen denne næring.

De store resultater som nåddes, skyldes den pelagiske fangst med flytende kokerier på opptil 25 000 tonn, og det var Svend Foyn som viste vegen også her. I de siste årene han levde, fikk han idéen til det flytende kokeri for å bli uavhengig av en fast

aldri en forurettelse. Han var sterkt imot at den gamle Mariakirken i Tønsberg skulde rives. Da det allikevel ble gjort og man bygde rådhus på tomten, bestemte han seg til at han aldri vilde sette sine ben i det huset. En gang skulde han opptre i en retts sak, og da var man nødt til å sette retten heime hos Foyn for å unngå vanskeligheter.

Da kong Oscar II i 1881 var i Tønsberg ved jernbanens åpning og det skulde være stor fest på rådhuset, fulgte Foyn kongen til inngangen, men heller ikke lenger. Selv majestetens forsøk på å overtale ham nyttet ikke. Han var i det hele tatt vanskelig som samfunnsborger.

Foyn egnert seg visst ikke særlig godt for ekteskapet heller. I 1839 ble han gift med en lærerinne Elise Tvede, — den seinere så kjente pionérkvinne i Texas Elise Værenskjold. Men de passet slett ikke sammen, har hun selv sagt, og ble enig om å skilles allerede i 1842. De hadde ingen barn sammen.

Helt til han var 83 år gammel

Til venstre: Engelsk og skotsk håndharpun og kanonharpun.

Til høyre: Kanon med granatharpun (Tønsberg museum).

